

УДК 811.161.2'36

ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЯ ПОКАЗНИКІВ ЕВІДЕНЦІЙНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ¹

На прикладі аналізу складнопідрядних з'ясувальних речень з дієсловами сприйняття та сполучниками *ЩО* і *ЯК*, грамам дієслівного виду, конструкцій з дієсловом *мати* тощо розглянуто, як ці засоби української мови, поруч зі своїм безпосереднім граматичним навантаженням несуть інформацію про походження повідомлення. Аналіз виконано в зіставленні з даними із тих слов'янських мов, у яких існують граматичні показники евіденційності – болгарської, македонської та, частково, сербської.

Ключові слова: евіденційність, грамадикалізація, складнопідрядні з'ясувальні речення, дієслова сприйняття, дієслова протягання, видові показники, конструкція *мати* + інфінітив.

1. *Евіденційність та епістемічна модальність*

Евіденційність як семантична категорія, що охоплює стратегії та операції мовного кодування інформації про джерело повідомлення тісно пов'язана з епістемічною модальністю. Під останньою, у свою чергу, мається на увазі семантична категорія, що охоплює граматичні, лексичні та прозодійні засоби вираження ступеня вірогідності пропозиції висловлення, сформульованого певним мовцем у процесі спілкування. Неоднозначність взаємовідношень між епістемічною модальністю та евіденційністю дослідники розглядають з різних аспектів (Kozintseva 26).

Спостереження про те, що евіденційність на семантичному плані переплітається з епістемічною модальністю, передусім, належить Ф. Пальмеру, який розрізняв дві підсистеми епістемічної модальності – судження та евіденційні показники (Palmer 51). Пальмер, зокрема, вказує на чотири способи, за допомогою яких мовець може висловити нефактивність інформації, яку він передає. На думку філософа, з такою метою мовець може:

- 1) звернути увагу на евентуальність пропозиції;
- 2) представити пропозицію як логічний висновок;
- 3) вказати, що інформацію засновано на чужому висловленні;
- 4) подати інформацію як непереконливу, зважаючи на ненадійність показників сенсорної системи

(Palmer 51).

Згідно з думкою Пальмера, всі чотири способи належать до епістемічної модальності, але їх можна розрізнити за походженням. Перші два способи відносяться до до підсистеми суджень, заснованих на спекулюванні (1) та дедукції (2), в той час як останні два Пальмер зачисляє до евіденційних показників – так званих квотативів (3), що вказують на цитування, та показників явищ безпосередньо сприйнятих самим мовцем (4). З наведеного витікає, що Пальмер розглядає евіденційність як конкретний випадок прояву епістемічної модальності.

Інші дослідники розглядають евіденційність та епістемічність як дві рівноправні взаємопов'язані категорії (Bybee at all 180) або ж погоджуються, що епістемічні імпульси присутні в евіденційних показниках лиш частково, у тих випадках, коло йдеться про ставлення мовця до повідомлення, на джерело походження якого вказують інші маркери (de Naan 1999). Згідно з Бйорном Вімером, що присвятив ряд ґрунтовних досліджень питанням наявності епістемічної модальності в семантичній будові евіденціалів (Wiemer, „Conceptual affinities“; „Particles, parentheticals, conjunctions“), епістемічні показники з'являються в тих висловленнях, у яких мовець відкрито повідомляє про своє ставлення до інформації, яку передає з інших рук, тобто у випадку так званої переповідної евіденційності. Якщо ж йдеться про інформацію, джерелом якої є безпосередній досвід або логічний висновок, заснований на спостереженні за посередніми симптомами ситуації, евіденційні показники меншою мірою вказують на оцінку ступеня вірогідності висловлення, а більшою описують шлях, яким мовець дійшов до інформації (Wiemer, „Particles, parentheticals, conjunctions“ 10; див. теж огляд цього питання в: Makartsev 44-49; Popović, „Kontrastivna gramatika“ 326-329).

Якщо прийняти думку, що евіденційні показники необхідно розглядати окремо від епістемічних та, по можливості, розмежувати їх, виникає питання про засоби вираження евіденційності у слов'янських мовах. Загалом, слов'янські мови, за винятком балканських – болгарської та македонської, належать до мов із лексично вираженою евіденційністю. Щодо болгарської та македонської, то в них вже давно звернено увагу на граматичну категорію **переповідності**, що виражена формами особливого дієслівного способу або способів (Andreichin; Maslov; Kutsarov; Friedman; Nitsolova). В кінці минулого століття цю категорію зіставляли з відповідними лексичними показниками в інших слов'янських та неслов'янських мовах в рамках семантичної категорії **імперцептивності**.

Сам термін імперцептивності належить польським мовознавцям, що постулювали відповідне поняття в контрастивних польсько-болгарських та польсько-македонських дослідженнях, де граматичним показникам

¹ Роботу виконано в рамках проекту 178021, за підтримки Міністерства науки, освіти та технологічного розвитку Республіки Сербії.

ренаративності в балканських слов'янських мовах протиставлено лексичні показники в інших слов'янських мовах (Koseska-Toszewa, Mindak; Korytkowska, Koseska-Toszewa; Korytkowska, Roszko; Roszko; Korytkowska). Імперцептивність досліджувано і в українській мові, зокрема, порівняно з сербською (Popović, „Imperceptivnost u epistolarnom diskursu“) та польською і англійською (Koseska-Toszewa, Kotsyba).

Якщо розглядати евіденційність як окрему семантичну категорію, що охоплює різні граматичні та лексичні засоби, імперцептивність предстає як концептуальна суміш двох категорій (Wiemer, “Particles, parentheticals, conjunctions” 18), оскільки в її семантичній будові виділяють власне евіденційні показники (вказівка на джерело повідомлення з огляду на факт його заснованості на власному спостереженні, логічному висновку згідно з наявними симптомами чи чужому висловленні) та показники епістемічної модальності (мовець уникає взяти на себе відповідальність за істинність інформації, яку передає, або займає відкриту позицію щодо оцінки істинності свого повідомлення (Roszko 18).

В даному дослідженні імперцептивність вважатимемо конкретним виявом евіденційності, який охоплює лиш той її аспект, коли мовець лексичними та іншими засобами обов'язково виражає свою оцінку пропозиції з огляду на її істинність.

2. *Евіденційність та граматичні значення*

Людина може будувати своє повідомлення виходячи з власного досвіду, спираючись на безпосередні спостереження чи опосередковані симптоми, або ж користується спостереженнями та логічними висновками інших. Часто, однак, мовець передає інформацію з чужих слів, не задаючись питанням про її істинність. На кожен окремий випадок передачі інформації мова розвинула свої специфічні засоби. Засвідченість, але й незасвідченість, тобто особиста пережитість чи непережитість мовцем ситуації, про яку він повідомляє, має граматичний вираз у багатьох мовах світу. Як аргументовано показала в своєму типологічному дослідженні Олександра Айхенвальд (Aikhenvald 23-66), у різних мовах світу існують різні види опозицій, побудовані на протиставленні граматичних та лексичних показників евіденційності. В одних мовах морфологічним показникам **безпосередньої евіденційності**, тобто особистої засвідченості мовцем ситуації, протистоїть опосередкована евіденційність, заснована на факторі незасвідченості, без специфічних граматичних показників. В інших мовах морфологічно вираженій опосередкованій евіденційності, так званій **переповідності**, протистоять інші види евіденційності без певних граматичних показників. Ще в інших існують окремі морфологічні показники **інференційної евіденційності**, що заснована на логічних висновках, зроблених виходячи з наявних посередніх симптомів ситуації. Вони, у свою чергу, можуть поєднуватися з лексичними мовними засобами вираження безпосередньої та переповідної евіденційності. Таким чином, всі три виокремлені типи евіденційності можуть по-різному бути представлені в різних мовах з огляду на ступінь їхньої граматикизованості та, групуючись тим чи тим способом, формувати різні опозиції: морфологічно виражена засвідченість – морфологічно виражена переповідність – інференційна евіденційність без формальних показників (випадок болгарської та македонської мов); морфологічно виражена засвідченість – лексично виражена інференційність – лексично виражена переповідність (випадок сербської мови) тощо.

Кожен з виокремлених типів евіденційності можна також аналізувати з огляду на різні фактори: засвідченість описують виходячи з візуального, аудитивного чи іншого сенсорного сприйняття, переповідну – беручи до уваги показники ренаративності, тобто з огляду на конкретне, узагальнене або невідоме джерело інформації при введенні чужого висловлення в авторське тощо.

Коли йдеться про граматичні показники евіденційності, науковці не зовсім переконані, чи можна до них зачисляти неспеціалізовані форми, тобто ті, в яких наявні евіденційні обертони (evidential extensions of non/evidential categories) або ж необхідно, коли йдеться про евіденціали, мати на увазі виключно ті показники, для яких функція евіденційного маркування єдине призначення (primarily evidential forms) (Aikhenvald 38-39). Безперечно, що категорія евіденційності, як і інші граматичні категорії, спирається на відповідну поняттєву категорію. Ступінь її граматикизованості в різних мовах не збігається, але чіткий поділ між ними на основі евіденційних показників неможливий. Швидше йдеться про розливу категорію, в якій може бути наявне морфологічне ядро, але його існування не повинно вважатися обов'язковою передумовою існування в тій чи тій мові неспеціалізованих евіденційних показників, що виявляють себе у відповідних контекстах. Таким чином, схилиємось до думки, що коли в граматичних формах наявні **евіденційні обертони**, вони можуть реалізувати відповідне значення поруч зі своїм основним граматичним навантаженням. Евіденційна функція для таких форм вторинна, але ігнорувати її нема сенсу.

Сукупність засобів вираження евіденційності в українській та більшості інших слов'янських мов можна розглядати як своєрідну функціонально-семантичну категорію, що охоплює мовні засоби різних рівнів, у функції яких входить вказувати на походження повідомлення. Специфічною рисою такої категорії в цих мовах є відсутність морфологічного ядра. Відомо, що О. В. Бондарко, постулюючи теорію функціонально-семантичного поля, наполягав на тому, що воно структурується навколо морфологічного ядра: „Условимся називать функціонально-семантическими категориями лишь те категории, ядром которых является или может являться (в том или ином языке) морфологическая категория“ (Bondarko 12). З такої точки зору морфологічна

категорія евіденційності становить ядро відповідного функціонально-семантичного поля в болгарській, македонській, албанській, турецькій, вірменській та інших мовах світу, тоді як в українській мові таке поле можемо вибудовувати навколо частково структурованих граматичних форм, евіденційна функція яких є вторинною. Периферію такого поля становлять лексичні засоби. До останніх належать введені слова та конструкції, слова-морфеми (зокрема, частки), модальні дієслова, що мають особливий граматичний статус в усіх мовах тощо.

3. Морфологічні показники засвідченості, інференційної та переповідної евіденційності в болгарській, македонській та сербській мовах

Передача інформації про те, що безпосередньо спостерігається або було спостережено мовцем належить до показників так званої безпосередньої або нульової евіденційності, що протистоїть ренаративній. У славистиці опис граматичних показників ренаративної евіденційності привертає увагу дослідників ще з початку ХХ ст. (див. перегляд літератури з цього питання в: Makartsev 76-111), передусім як особлива риса болгарської мови – категорія незасвідченості дії (Trifonov 168-169). У залежності від підходу, в цій мові виділяють темпоральні форми ренаратива для всіх дев'яти часів індикатива (Andreichin 337) або ж лише три часові форми в ренаративі/дубітативі (Maslov, „Grammatika bolgarskogo yazyka“).

У сучасних граматиках болгарської мови виокремлюють **ренаратив**, тобто маркери переповідності, **конклюдив**, співвіднесений з інференційною евіденційністю, та **дубітатив**, що вказує на ненадійність інформації „з інших рук“. Наведені типи евіденціалів виділяють на рівні п'яти часових форм: теперішнього часу, майбутнього, перфекта, майбутнього в минулому, передмайбутнього в минулому та аориста (Nitsolova 130-133; 140). Якщо ренаратив співвідноситься з планом минулого, він виражається формою минулого неозначеного часу. В плані теперішнього часу переповідність передається формою імперфекта, а коли йдеться про майбутнє – формою майбутнього в минулому. Специфічною рисою болгарських ренаративів є дієприкметники з формантом *-л-*, так звані *л-форми*, при яких в 3-ій особі часто опускається дієслово-зв'язка. Саме ця риса свідчить про витіснення на другий план темпоральної локалізації в часових формах та їх перетворення на евіденційні.

Таким чином, ми маємо справу з евіденційними формами: а) переповідного минулого, що виражається формою минулого неозначеного часу: *писал съм*, але без дієслова-зв'язки в 3-ій особі: *писал*; б) переповідного теперішнього, вираженого імперфектом: *пишел(а) съм*, теж без дієслова-зв'язки в 3-ій особі: *пишел*; в) переповідного майбутнього, вираженого формою майбутнього в минулому: *цял(а) съм да пиша*, відповідно без дієслова-зв'язки в 3-ій особі: *цял(а) да пише*; г) переповідного передмайбутнього в минулому: *цял(а) съм да съм писал(а)*, без дієслова-зв'язки в 3-ій особі: *цял(а) да е писал(а)* (Nitsolova 131-133.).

Відповідно виокремлюють болгарські дубітативні евіденціали, виражені *л-формами* та перфектом дієслова-зв'язки (*бил(а) съм*, але без форм *е/са* в 3-ій особі). Таким чином, дубітативний минулий час практично виражено плюсквамперфектом: *бил(а) съм писал(а)*, але без дієслова-зв'язки (*е/са*) в 3-ій особі: *бил(а) писал(а)* (Nitsolova 133).

З допомогою конклюдива в болгарській мові виражається переконаність в істинності інформації про ситуацію, свідком якої мовець не був. Таке значення розглядають як евіденційне та протиставляють форму з відповідним навантаженням так званим синтетичним часовим формам – аористу та імперфекту, що вказують на засвідченість минулої дії, а також *л-формам* без дієслова-зв'язки, які, як уже було зазначено, маркують ренаративність (Nitsolova 142-143).

Відома й інша назва конклюдива – «умозаключително наклонение» (Kutsarov, “Edno egzotichno naklonenie” 148-153). На позначення відповідного поняття використовують і згаданий раніше термін імперцептив, як такий, що виражає ставлення мовця до повідомлення (Nitsolova 134). Форма конклюдива – *л-форма*, по суті є формою минулого неозначеного часу або імперфекта, що зберігає дієслово-зв'язку в 3-ій особі, напр. конклюдивний минулий час – *писал(а) съм*, *писал(а) е*, конклюдивний теперішній – *пишел(а) съм*, *пишел(а) е* тощо. (Nitsolova 131-133).

Останнім часом дослідники вказують на те, що опущення дієслова-зв'язки не є обов'язковим показником переповідності в болгарській мові, а радше належить до показників актуалізації на рівні тексту, а її відсутність зумовлює перенесення фокусу з темпоральних функцій (оскільки відсутня часова локалізованість референтного часу до часу події) на інші – дискурсивні тощо (див. перегляд літератури з цього питання в: Makartsev 93).

В македонській мові виокремлюють форми дубітатива та конфірматива. Дубітатив, що збігається з формою неозначеного минулого часу (*л-формою* без допоміжного дієслова), відомий теж під назвами «непосведочен залог», «непосведочен начин», «начин на прекажна информација», «имперцептив», «статус». З його допомогою мовець дистанціюється від істинності повідомлюваного ним² (Topolinska, Makedonski yazik 229). Минулий неозначений час в македонській мові, по суті, являється граматицизованим показником

² „[...] «оградување од вистинитоста» изразено морфолошки ќе зборуваме како за дубитатив, а за соодветните форми како форми на дубитатив» (Topolinska, Makedonski yazik 229).

відсутності фактивного значення (Topolinska, "Factivity"). З цією метою використовуються також специфічні конструкції посесивного перфекта: сум *имал правено*; *имал правено* (Petroska). Приклади на кшталт *Дошол Петре* та *Петре е дојден*, на думку дослідників (Topolinska, Makedonski yazik 228), можуть указувати як на ренаративність, так і на подив мовця (висловлювати так звану адміративну модальність) або ж указувати на інший вид епістемічного дистанціювання мовця від повідомлюваного. Конфірмативне значення, тобто те, що вказує на підтвердженість інформації, виражається в македонській мові, як і в болгарській, синтетичними формами аориста та імперфекта (Friedman, "Evidentiality in the Balkans with special attention" 104; Petroska).

Згідно з трактуванням опозиції між означеними та неозначеними часовими формами дієслова, запропонованим Віктором Фрідманом (Friedman, "Evidentiality in the Balkans" 170), аорист та імперфект у македонській мові вживається на позначення не стільки засвідченості, скільки для передачі інформації, в істинності якої мовець настільки переконаний, що подає її як засвідчену, незалежно від того, чи спостерігав він ситуацію, про яку йде мова, особисто. Даний факт дозволяє розглядати таку інформацію як „повністю асимільовану у свідомості мовця“ (Friedman, "Evidentiality in the Balkans" 185). Минулий неозначений час (дієприкметник на -л) виступає як показник переповідності, а тим самим і неконфірмативності. Таким чином, ми можемо говорити про маркованість часових форм, маючи на увазі наявність/відсутність показників конфірмативності та засвідченості в македонській мові, так само як і в болгарській, пор.:

(1) *Иван пристигна вчера*. (індикатив) 'Іван **приїхав** учора. [Я бачив, як він приїхав.]' – конфірмативність+; засвідченість+;

(2) *Иван е пристигнал вчера*. (конклюдив) 'Іван **приїхав** учора. [Я бачив його машину на подвір'ї.]' – конфірмативність+; засвідченість-;

(3) *Иван пристигнал вчера*. (ренаратив) 'Іван **приїхав** учора. [Сусід сказав, що приїхав, але я Івана не бачив.]' – конфірмативність +/-; засвідченість-;

(4) *Иван бил пристигнал вчера*. (дубітатив) 'Іван **приїхав** учора. [Сусід сказав, що приїхав, але я не думаю, що це правда.]' – конфірмативність-; засвідченість-;

Наведені приклади ілюструють, що засвідченість в болгарській мові передається за допомогою означених часів – синтетичних форм аориста та імперфекта (див. 1), в той час як аналітичні форми можуть використовуватися для передачі як підтвердженої (див. 2), так і не підтвердженої (див. 3-4) інформації. Саме цей момент дозволяє Віктору Фрідману дійти висновку, що у слов'янських балканських мовах – болгарській та македонській, з допомогою означених часових градем маркується саме пряма, а не опосередкована евіденційність (Friedman, "Evidentiality in the Balkans" 174–179). Цим слов'янські мови відрізняються від інших балканських, зокрема турецької, в якій за допомогою аглютинативної морфеми *miş* маркується опосередкована евіденційність (ренаративність + інференційність) (Aksu-Koç, Slobin). В літературі також зазначено, що евіденційна система слов'янських балканських мов відрізняється синкретичністю вираження темпоральних та евіденційних значень (Friedman, "Evidentiality in the Balkans" 185).

Позиція В. Фрідмана видається нам логічною, оскільки її підтверджують і факти сербської мови, яка в даному випадку виявляє риси, що наближають її до інших слов'янських балканських мов, особливо до македонської. На думку більшості сербських граматикив (Stevanović 659, 667; Tanasić 424, 430; Piper, Klajn 391, 392), з допомогою означених часових форм – аориста, імперфекта та плюсквамперфекта з дієсловом-зв'язкою в формі імперфекта (так званого плюсквамперфекта I) – в сербській мові маркується засвідченість дії. Проте, до досліджень, присвячених безпосередньо показникам евіденційності, притаманних сербським часовим формам (Popović, „Evidentsial'nyye funktsii glagol'nykh form”), таке побічне зауваження сербських граматикив, у рамках опису аориста, імперфекта та плюсквамперфекта, практично зависало в повітрі. Окреме ж дослідження даної проблеми (Popović, „Evidentsial'nyye funktsii glagol'nykh form”) показало, що в сербській мові наведеними часовими формами маркується не так засвідченість, як конфірмативність або фактивність інформації. Сербська мова, що належить до балканських, передусім геополітично, з одного боку виказує тенденцію до евіденційної маркованості дієслівних форм, якщо мати на увазі семантичні показники евіденційності, властиві сербському аористу та перфекту без допоміжного дієслова в сучасній сербській мові (Popović, „Evidentsial'nyye funktsii glagol'nykh form”), а з іншого, подібно до решти європейських, включно зі слов'янськими, тяжіє до лексичного виразу евіденційності (Popović, „Kontrastivna gramatika“ 330-332), посідаючи таким чином проміжне місце між слов'янськими балканськими та іншими слов'янськими мовами.

Нівелювання темпоральної орієнтації в семантиці сербського перфекта безсумнівно призводить до розвитку в нього інших нетемпоральних значень. Про те, що така тенденція вже має місце на сучасному етапі свідчить спостереження за експресивно відміченими значеннями сербського перфекта без дієслова-зв'язки – особливої часової форми, що функціонує паралельно з повним перфектом у сербській мові, відрізняючись від останнього специфічним експресивним навантаженням (Grickat; Tanasić 396) та, навіть, виступаючи в ролі окремого неіндикативного способу – опатива (Piper, Klajn 393). Сербський усічений перфект зовні нагадує болгарські та македонські л-форми, а його експресивна маркованість заснована на можливості передавати побічну інформацію, зокрема таку, що відмічена адміративними та конфірмативними обертонами (Popović, „Evidentsial'nyye funktsii glagol'nykh form”).

У зв'язку зі сказаним виникає запитання, чи є граматикизовані евіденційні показники, для яких характерна сумісність з іншими граматикичними значеннями, менш вагомими в порівнянні зі спеціалізованими

морфологічними показниками евіденційності? А також, де проходить межа між лексичними та граматичними показниками евіденційності? Подібні проблеми намагались вирішити дослідники евіденційності на матеріалі неслов'янських мов (див. Anderson; Mushin; Diewald, Smirnova).

Коли йдеться про українську мову, евіденційність виявляє себе в ній переважно лексичними засобами (Popović, "Kontrastivna gramatika" 372-392) або ж як додаткове навантаження інших граматичних значень. До останніх можна зачислити аспектуальні (видові та акціональні) показники дієслів, різні синтаксичні конструкції, на кшталт складнопідрядного речення з дієсловом сприйняття та підрядним з'ясувальним, в якому вибір певного підрядного сполучника, у поєднанні з видовими показниками дієслова-присудка, сигналізує про відповідне евіденційне значення. Сюди ж можна зачислити конструкцію з модалізованим дієсловом *мати* та інфінітивом повнозначного дієслова тощо. У подальшому викладі розглянемо евіденційне навантаження зазначених грамам та конструкцій.

4. Складнопідрядне з'ясувальне з дієсловами сприйняття як показник евіденційності в українській мові

4.1 *Verba sentiendi* + фактивний сполучник *як* – нульова евіденційність

Передача інформації про те, що безпосередньо спостерігається або було спостережено мовцем, належить до показників так званої безпосередньої або нульової евіденційності. Як уже зазначалось (див. розділ 3), у болгарській, македонській та сербській мовах з такою метою вживають синтетичні форми минулого часу – аорист та імперфект. Однак інформацію про те, що мовець безпосередньо спостерігає або спостерігав за ситуацією, про яку він повідомляє, можна передати й за допомогою окремих синтаксичних конструкцій. Зокрема, до таких належать складнопідрядні речення, в яких у функції присудка головної частини вжито дієслово із семантичної групи *verba sentiendi* у формі 1 ос. одн., якому підпорядкована підрядна з'ясувальна частина. Якщо при цьому дієслові вжити фактивний сполучник (сполучне слово) *ЯК*, речення обов'язково передаватиме евіденційне значення засвідченості ситуації самим мовцем:

- (1) Я *дивлюся*, **як** падають зорі.
- (2) *Бачу*, **як** Іван *пребродить* через вулицю.
- (3) *Чую*, **як** хтось *заходить* до квартири.
- (4) *Слухаю*, **як** Марта *грає*.

Відповідне евіденційне значення можна передати й у минулому часі за наявності особового займенника *Я* при дієслівній формі та сполучника *як* після дієслів *verba sentiendi*:

- (5) Я *бачив*, **як** *тремтів* у її пальцях вогник на кінчику сірника (Ю. Мушкетик).
- (6) Я знову повернувся лицем до дзеркала, друзі, й *побачив*, **як** там, у дзеркалі, відбитий мій двійник *шкіриться* й *підморгує* мені (Ю. Андрухович).

Нульову евіденційність в українській мові виражають і конструкції з наказовим способом дієслів сприйняття у функції присудка головної частини та сполучником *як*, що співвідносяться з відповідними простими реченнями – наказовим та розповідним, пор.:

- (7) *Послухай*, **як** пташки *співають*.
- (7а) *Послухай!* Пташки *співають*.
- (8) *Дивись*, **як** осінній лист *кружляє*
- (8а) *Дивись!* Осінній лист *кружляє*.

Звертає на себе увагу недоконаний вид дієслова-присудка підрядної частини, що зумовлено потребою передачі інформації про ситуацію, яка розгортається перед очима оповідача та його співрозмовника в момент повідомлення, або необхідністю представити її такою в минулому. Таким чином, сполучник *як* при дієсловах сприйняття у формі, що передає інформацію від першої особи, виступає в українській мові як показник засвідченості ситуації мовцем, тобто виконує функцію евіденційного маркера.

Відповідне явище можемо зауважити й у інших слов'янських мовах. Скажімо, у сербській мові сполучник *како* (аналог українського сполучника *як*) являє собою найефективніший синтаксичний засіб введення підрядної з'ясувальної частини, яка засвідчує динамічне сприймання ситуації, що розгортається перед очима (Ružić II: 178). Ознаку безпосереднього динамічного сприймання ситуації можна пов'язати із засвідченістю повідомлюваного, оскільки особливість сполучника *како* полягає в тім, що його вживають у реченнях, якими змальовують безпосередній стан об'єкта спостереження або засвідчують активність цього об'єкта. При цьому мовець передає свій особистий чуттєвий досвід, що дає йому можливість при такому „безпосередньому транслюванні“ відбити щонайменшу деталь ситуації, а це, у свою чергу, зумовлює поступовість або розгорнутість її змалювання.

Особливістю сербського синтаксису є можливість поєднання дієслів сприйняття *видети*, *чути* зі сполучником *где*³ (у значенні *як*) при передачі засвідченої мовцем інформації. Такий сполучник, безперечно,

³ Дієслово *чути* вживають зі сполучником *где* тільки в формі аориста, у стилістично відмічених текстах: *И чу Мойсіє где народ плаче у породицама своїм, сваки на вратима од шатора свог...* (Числа: 11,10), *Т почув Мойсей, як народ плаче в родинах своїх, кожен при вході намету свого...*

несе евіденційне навантаження:

(9) *Gledam odozgo i vidim gde oblik izbija/ Iz ništavnosti bezobličja...* (Web. 1 Oct. 2017).

‘Дивлюсь згори і бачу, як хмара виринає з безформності небуття.’

(10) ... *vidim gde vozac gleda ispred sebe na drum...* (Web. 1 Oct. 2017).

‘Бачу, як водій дивиться поперед себе на дорогу.’

4.2 *Бачити* + нефективний сполучник *що* – інференційна евіденційність

Verba sentiendi у поєднанні з нефективним сполучником *що* передають в українській мові евіденційні значення, відмінні від тих, які виражають, поєднуючись зі сполучником *як*. Зокрема, дієслово *бачити*, приєднуючи підрядну частину зі сполучником *що* виражає логічний висновок, зроблений на основі досвіду та знань мовця. Таку конструкцію вживають для вираження інференційної евіденційності. Пригадаймо, що в болгарській та македонській мовах з цією метою використовують особливу дієслівну форму – так званий конклюдив (див. розділ 3). Дієслово *бачити* у формі 1 ос. одн., поєднуючись зі сполучником *що*, вказує на опосередковане походження інформації і тим самим втрачає свою перцептивну семантику, переходячи з класу дієслів сприйняття у нефективні, тобто такі, що імплікують усі можливі епістемічні оцінки пропозиції, окрім її істинності або неістинності:

(11) *Бачу, що* ворог ви нашої владі, прихований до пори ворог (Ю. Андрухович)

У наведеному прикладі дієслово *бачу* трактуємо як ‘роблю висновок виходячи з сукупності своїх знань та спостережень’.

Нефективне значення дієслова *бачити*, у поєднанні зі сполучником *що*, спостерігаємо й у тих випадках, коли мовець, передаючи інформацію про побачене, зауважує зміну ситуації, пор.:

(11) Отож прикупивши чергову порцію алкоголю, я вирушаю до Львова, сідаю в потяг, блаженно закриваю очі, а коли розплющую їх... *бачу, що сиджу* на сходовій клітці дев'ятиповерхового блоку, при мені ні торби, ні грошей, одяг мій закривавлений, а голова розбита (Ю. Андрухович)

У таких випадках *бачу* трактуємо як ‘констатую’, а не ‘спостерігаю’.

Переведення дієслова *бачити* в реєстр нефективних сприяє його наближенню за семантикою до *verba cogitandi*, оскільки *бачити, що* ‘розуміти, констатувати’ та *бачити, як* ‘сприймати за допомогою органу зору’ – це фактично різні дієслова, але йдеться швидше не про відмінність у значенні, а про різну евіденційну навантаженість, і виявляє цю різницю саме сполучник.

4.3 *Чути* + нефективний сполучник *що* – переповідна та інференційна евіденційність

Дієслово *чути* у формі 1 ос. одн., у поєднанні з нефективним сполучником *що*, який приєднує підрядне з'ясувальне, в українській мові вживають на позначення переповідної евіденційності. В таких реченнях завжди йдеться про невизначене джерело інформації, а реалізується відповідне евіденційне навантаження при обов'язковій некорелативності ситуацій, про які йдеться в головній та підрядній частинах, тобто суб'єкти головної та підрядної частин референційно не збігаються:

(12) *Я чула, що* ти одружився.

У наведеному прикладі (12) мовець передає інформацію, почерпнуту з неозначеного джерела. Дієслово *чути* вжито в минулому часі, що цілком логічно, оскільки у випадку переповідної евіденційності йдеться про передачу інформації, заснованої на попередньо сприйнятому мовцем повідомленні, що й обумовлює таксисне вживання дієслова *чути* в часовій формі, яка вказує на передування акту сприйняття інформації самій комунікативній ситуації. При вказівці на повторюваність ситуації сприйняття інформації з неозначеного джерела або при експресивному вживанні теперішнього історичного у такому повідомленні можна використати й форму теперішнього часу, пор.:

(13) І коли я *чую, що* у нас немає еліти, що поганий менталітет, що люди убогі духом і позбавлені гідності, я думаю... (Л. Костенко)

(14) *Чую, що* багато істерії навколо нашої співпраці з Міжнародним валютним фондом (Web. 1 Nov. 2017).

У прикладі (13) *коли я чую, що* трактуємо ‘щоразу, коли мені кажуть’, а в наступному прикладі (14) конструкція *чую, що...* вказує на інформацію з невизначеного джерела. Заміна прототипічного лексичного показника переповідної модальності – дієслова мовлення у формі 3 ос. мн. (*кажуть, говорять, подекують* тощо), яке вказує на невизначене джерело інформації, дієсловом сприйняття у формі 1 ос. одн. має за мету тематично наголосити початок фрази та перенести фокус на мовця, який передає інформацію від першої особи, одночасно описуючи її походження з чужих слів.

Поєднуючись зі сполучником *що*, дієслово *чути* у формі 1 ос. одн. теперішнього часу в реченні однозначно вказує на інференційну евіденційність. Таке навантаження настільки вагоме в семантиці даної форми, що дієслово *чути* при відповідній дистрибуції описує не слухове сприйняття, а відчуття або передчуття. *Чути* в даному випадку значить ‘відчувати’ або ‘передчувати’, тобто здогадуватися виходячи з неартикульованих симптомів, переважно ендофоричних за походженням. Таким чином, *чую, що...* у значенні ‘відчуваю/ передчуваю, що’ має таке ж евіденційне навантаження, як і *бачу, що...*, з тією різницею, що у випадку дієслова *чути* (‘відчувати’) здогад засновано на ендофоричних показниках, до яких можна зачислити

серцебиття, відчуття холоду, нудоту, підсвідомість тощо:

(15) Далі прокинулась і *чую*, **що** все мені противне, все гидке: і чоловік, і панщина, й життя моє безщасне... (М. Коцюбинський)

(16) Ще *чую*, **що** маю сили доста... (В. Стефаник)

В деяких випадках джерелом здогаду може бути й інформація, почерпнута органом слуху, але невизначена, непевна, така що дає підставу для роздумів:

(17) А позад мене усе шамотаються пани, усе шамотаються, і вже *чую*, **що** щось, мабуть, про мене *гомонять*, бо раз у раз: „Смотри! Смотри!“ (Б. Грінченко)

Коли ж мова йде про інференційне навантаження конструкції *бачу, що...*, вона заснована на зоровому спостереженні за об'єктом, про який робиться відповідний висновок:

(18) Не віриш мені? *Бачу, що не віриш* (Н. Забіла)

У всіх наведених прикладах (1-18) з'ясувальне речення та сполучник, що входить до його складу, виступають в ролі синтаксичних показників різних типів евіденційних значень в українській мові. Як показала Александра Айхенвальд, спираючись на дослідження численних мовознавців, відповідні сполучники виконують подібну роль в багатьох мовах світу (Aikhenvald 120-124). Адріан Барентсен, зі свого боку, на прикладі російської мови довів, що вибір між сполучниками *что* та *как* при дієсловах сприйняття впливає на евіденційну стратегію мовця (хоча самого терміну евіденційність автор не вживає). На думку дослідника, сполучник *как* указує на безпосереднє сприйняття, а сполучник *что*, який належить до немаркованих засобів синтаксичного зв'язку, вказує на опосередковане (Barentsen 24). Подібну ситуацію спостерігаємо і в чеській мові (Popović, “Valentni taksis i evidencijalnost”). Це дає підстави вважати, що йдеться про надзвичайно поширене, якщо й не універсальне, явище. Александра Айхенвальд зауважує, що вживання найчастотнішого, а тим самим і немаркованого, компліментизера у складнопідрядних з'ясувальних з дієсловами сприйняття у функції присудка головної частини (для англійської мови це сполучник *that*) веде до нівелювання перцептивної семантики цих дієслів, тоді як менш частотні сполучники (в англійській мові *how*) або номіналізації конденсованої підрядної частини свідчать про присутність евіденційних обертонів (Aikhenvald 122-123). Викладений аналіз показує, що йдеться не тільки про частотність вживання сполучників, а насамперед, про їх фактивність (сполучник *як*) та нефактивність (у випадку сполучника *що*). Необхідно також наголосити, що евіденційні обертони в розглянутих конструкціях можливі лише при вживанні дієслова сприйняття у формі першої особи однини, оскільки йдеться про відсилання мовця до свого (безпосереднього або опосередкованого) чи чужого досвіду при передачі повідомлення.

5. Видо-часові показники дієслів сприйняття та їх евіденційні обертони в українській мові

Як уже зазначалось, розмежування різних типів евіденційності на основі синтаксичних показників можливе не тільки у слов'янських мовах. Зокрема, в англійській мові підрядна з'ясувальна частина з немаркованим сполучником *that* після дієслів сприйняття у формі 1 ос. одн. вказує на незасвідченість події, тоді як конденсація цієї частини у формі *-ing*-номіналізації вказує на особисту пережитість мовцем події, про яку він повідомляє (Dixon 185). На думку дослідників, з'ясувальна частина зі сполучником *that* відсилає до цілісної події, про яку мовець міг дізнатися з чужих слів, а *-ing*-номіналізація імплікує ситуацію, свідком якої він був, пор.:

(19) I heard **that** France beat Brazil.

'Я чув, що Франція перемогла Бразилію.'

(20) I heard France **beating** Brazil.

'Я слухав, як Франція перемагала Бразилію.'

Перший з наведених прикладів (19) вказує на факт перемоги команди Франції над збірною Бразилії, а в другім висловленні (20) мовець повідомляє про те, що слухав транслявання матчу – йому відомі всі нюанси цієї гри (Aikhenvald 121). Помічаємо, що в українському перекладі наведених прикладів (19-20) не тільки використані різні дієслова сприйняття *чути* та *слухати*, з яких тільки друге вказує на контрольовану та цілеспрямовану дію, але й існує різниця у виді дієслів-присудків підрядної частини – *-ing*-номіналізація співвідноситься з дієсловом недоконаного виду (20), на відміну від самого дієслова (19), яке перекладено доконаним видом. Такий аспектуальний розподіл цілком логічний, оскільки мова йде про вже згадане розмежування цілісного сприйняття події від розгорнутого в часі, а у слов'янських мовах з цією метою використовують різні видові грами. Наше ж питання буде спрямовано на інше – чи мають видо-часові показники евіденційні обертони, оскільки вони співвідносяться з англійськими формами, в яких таку граматичну естензію виявлено (19-20).

З цією метою порівняймо приклади з дієсловами сприйняття та сполучниками *як* та *що* (як було показано в попередньому розділі статті, вони відіграють важливу роль у визначенні типу евіденційності). Під час такого аналізу звернемо увагу на видові кореляції між дієсловами-присудками головної та підрядної частин з'ясувального речення. З огляду на видо-часові показники дієслів-присудків головної та підрядної частин можна виокремити чотири типи конструкцій з конкретними підтипами.

I тип – присудки в обох частинах виражено дієсловами недоконаного виду.

I/1 – присудки в обох частинах виражено дієсловами недоконаного виду у формі теперішнього часу, частини поєднано сполучником *як*:

PRS.IPFV, ЯК PRS.IPFV

(21) *Я бачу, як* вона *стоїть* біля телефону в квітчастому халатіку, обіперлася плечем на лутку, й мені хочеться заглянути їй у очі (Ю. Мушкетик)

I/2 – присудки в обох частинах виражено дієсловами недоконаного виду, в головній частині у формі минулого часу, а в підрядній – теперішнього, частини поєднано сполучником *як*:

PRET.IPFV, ЯК PRS.IPFV

(22) *Я бачив, як* ви *збираєте* на канавах кістки (М. Куліш)

I/3 – присудки в обох частинах виражено дієсловами недоконного виду у формі минулого часу, частини поєднано сполучником *як*:

PRET.IPFV, ЯК PRET.IPFV

(23) *Я бачила, як* ти *хиливсь* додолу (Л. Українка)

I/4 – присудки в обох частинах виражено дієсловами недоконаного виду у формі теперішнього часу, частини поєднано сполучником *що*:

PRS.IPFV, ЩО PRS.IPFV

(24) Так, я *бачу, що* *насувається* страшна буря на землю Османів (Р. Іванчук)

I/5 – присудки в обох частинах виражено дієсловами недоконаного виду, в головній частині – у формі теперішнього часу, а в підрядній – минулого, частини поєднано сполучником *що*:

PRS.IPFV, ЩО PRET.IPFV

(25) Тепер я *бачу, що* *знав* тебе недостатньо (В. Малик)

I/6 – присудки в обох частинах виражено дієсловами недоконаного виду, в головній частині у формі минулого часу, а в підрядній – теперішнього, частини поєднано сполучником *що*:

PRET.IPFV, ЩО PRS.IPFV

(26) Переді мною стояло обличчя дідька, і я *бачив, що* воно з кожною хвилиною *мінє* свої форми, свої риси... (М. Хвильовий)

I/7 – присудки в обох частинах виражено дієсловами недоконаного виду у формі минулого часу, частини поєднано сполучником *що*:

PRET.IPFV, ЩО PRET.IPFV

(27) *Я бачив, що* у двір *їхав* Маюфес, де він? (І. Карпенко-Карий)

З наведених семи типів поєднань дієслова сприйняття недоконаного виду *бачити* з недоконаними дієсловами на позиції присудків підрядних частин слідує, що окрім вже згаданої дихотомії між засвідченою та інференційною евіденційністю, заснованою на виборі фактивного чи нефактивного сполучника, важливу роль відіграє видо-часова форма присудка, оскільки дієслово *бачити* переходить до розряду нефактивних, при наявності сполучника *що*, лише в теперішньому часі (див. 24-25). У формі ж минулого часу та в поєднанні з недоконаними дієсловами у підрядній частині, це дієслово не можна замінити відповідним нефактивним дієсловом, на кшталт *розуміти* (див. 26-27). Грамема недоконаного виду в українській мові безперечно позначена евіденційними обертонами, оскільки навіть при наявності нефактивного сполучника *що* уможлиблює вираження засвідченості повідомлюваного мовцем (26-27). Для порівняння, далі подаємо поєднання дієслова доконаного виду *побачити* з різними видо-часовими формами дієслів на позиції присудка підрядної частини складнопідрядного з'ясувального.

II тип – присудок в головній частині виражено дієсловом доконаного виду, а в підрядній – дієсловом недоконаного виду

II/1 – присудок в головній частині виражено дієсловом доконаного виду мин. часу, а в підрядній – дієсловом недоконаного виду теп. часу, частини поєднано сполучником *як*:

PRET.PFV, ЯК PRS.IPFV

(28) Тільки тут, у лабораторії, я *побачив, як* [чудово] Сорокін *уміє* працювати (Ю. Лоцманенко)

II/2 – присудок в головній частині виражено дієсловом доконаного виду, а в головній недоконаного, обидві форми минулого часу, частини поєднано сполучником *як*:

PRET.PFV, ЯК PRS.IPFV

(29) Я закохався в неї, коли *побачив, як* [гірко] вона *плакала* над кардіограмою зупиненого серця (Web. 10 Sep. 2017)

Наведені приклади (28-29) свідчать, про те, що коли у функції предиката головного речення у складнопідрядному з'ясувальному вжито дієслово сприйняття доконаного виду, а у функції присудка підрядної частини дієслово недоконаного виду, сполучник *як* приєднує підрядне з'ясувальне, додатково навантажене детермінативним відношенням способу дії, міри та ступеня, оскільки в ньому можна вжити відповідний адвербіальний показник (*чудово, глибоко, сильно* тощо – див. виділення у квадратних дужках у прикладах 28-29). Хоча, на перший погляд, йдеться про засвідченість повідомлення, такі речення мають інференційне навантаження, оскільки вони мають на меті вказати на **причину зміни ставлення мовця до референта**. Зорове спостереження в даному випадку пояснює хід думки та унаочнює зроблений висновок.

II/3 – присудок в головній частині виражено дієсловом доконаного виду мин. часу, а в підрядній –

дієсловом недоконаного виду теп. часу, частини поєднано сполучником *що*:

PRET.PFV, ЩО PRS.IPFV

(30) Більше того, я *побачив*, **що** цей світ *тримається* на ненависті (Ю. Андрухович)

II/4 – присудок в головній частині виражено дієсловом доконаного виду, а в головній недоконаного, обидві форми минулого часу, частини поєднано сполучником *що*:

PRET.PFV, ЩО PRS.IPFV

(31) На відео постфактум я *побачив*, **що** я *біг* дуже яскравою мішенню (Web. 1 Oct. 2017)

У відповідних реченнях зі сполучником *що* заміна недоконаного виду дієслова сприйняття у функції предиката головної частини доконаним веде до зміщення модального плану речення. Сполучник *що* при дієслові сприйняття доконаного виду вказує не тільки на інференційну модальність, але й на те, що інформація, про яку йдеться у повідомленні виявилась несподіваною для самого мовця, тобто речення з відповідним розкладом видо-часових форм (II/3-II/4) містить показники **адміративної модальності** (див. 30-31).

III тип – присудок в обох частинах виражено дієсловом доконаного виду

III/1 – присудок в обох частинах виражено дієсловом доконаного виду мин. часу, частини поєднано сполучником *як*:

PRET.PFV, ЯК PRET.PFV

(32) Я *побачив*, **як** *принишк*, *знітився*, неначе аж *поменшав* зростом, Едик, як він *несамохіть* *подався* до мене, і в мене жалем і любов'ю стиснулося серце (Ю. Мушкетик)

III/2 – присудок в обох частинах виражено дієсловом доконаного виду мин. часу, частини поєднано сполучником *що*:

PRET.PFV, ЩО PRET.PFV

(33) Я *побачив*, **що** *заліз* ще більше в bagno (М. Хвильовий)

III/3 – присудок в обох частинах виражено дієсловом доконаного виду, в головній частині вжито форми минулого часу, а в підрядній – майбутнього, частини поєднано сполучником *що*:

PRET.PFV, ЩО FUT.PFV

(34) Я *побачив*, **що** Онисенька *обійдеться* мені дуже недешево (Г.Квітка-Основ'яненко)

При наявності дієслів доконаного виду в обох частинах складнопідрядного з'ясувального реалізується інференційне значення, типове для речень зі сполучником *що*, більше того наявність нефактивного сполучника уможливило форму майбутнього часу в підрядній частині, оскільки йдеться про висновок, а не про спостереження. Таке поєднання часових форм (майбутній час у підрядній частині) неможливе в реченні зі сполучником *як* при передачі реальної події⁴. Варіант речення зі сполучником *як* та доконаними дієсловами в обох частинах (див. 32) нічим не відрізняється від типів II/1 та II/2 (див. приклади 28-29 та коментар до них), тобто і в даному випадку засвідченість супроводжується потужними інференційними обертонами, які вказують на причину зміни ставлення мовця до об'єкта спостереження.

IV тип – присудок в головній частині виражено дієсловом недоконаного виду, а в підрядній – дієсловом доконаного виду

IV/1 присудок в головній частині виражено дієсловом недоконаного виду, а в підрядній – дієсловом доконаного виду, обидві форми минулого часу, частини поєднано сполучником *як*:

PRET.IPFV, ЯК PRET.PFV

(35) Я *бачив*, **як** *блиснули* в нього очі, коли я сказав: „Ненко“... (В. Малик)

IV/2 присудок в головній частині виражено дієсловом недоконаного виду у формі теп. часу, а в підрядній – дієсловом доконаного виду у формі майб. часу, частини поєднано сполучником *що*:

PRS.IPFV, ЩО FUT.PFV

(36) Я *бачу*, **що** нічого з цього *не вийде!* (В. Бережний)

IV/3 присудок в головній частині виражено дієсловом недоконаного виду у формі теп. часу, а в підрядній – дієсловом доконаного виду у формі мин. часу, частини поєднано сполучником *що*:

PRS.IPFV, ЩО PRET.PFV

(37) Я *бачу*, **що** вони *кинули* це-от і так якось... (О. Довженко)

IV/4 присудок в головній частині виражено дієсловом недоконаного виду у формі мин. часу, а в підрядній – дієсловом доконаного виду у формі мин. часу, частини поєднано сполучником *що*:

PRET.IPFV, ЩО PRET.PFV

(38) Я *бачив*, **що** своїми перевітками *настирився* йому (Ю. Мушкетик)

IV/5 присудок в головній частині виражено дієсловом недоконаного виду у формі мин. часу, а в підрядній – дієсловом доконаного виду у формі майб. часу, частини поєднано сполучником *що*:

PRET.IPFV, ЩО FUT.PFV

(39) Я *бачив*, **що** вовк *пройде* біля нас ніким не зачеплений (М. Хвильовий)

Як свідчать приклади (36-39), подібне аспектуальне поєднання типове для конструкцій з нефактивним

⁴ Форма майбутнього часу у підрядній частині речення з дієсловом *бачити* у функції присудка головної частини та сполучником *як* можливе при так званій релевативній евіденційності (Popović, „Contrastive Grammar“ 338-340), коли йдеться про передачу інформації, почерпнутої зі снів та інших видінь.

сполучником *що*, який переводить дієслово сприйняття у розряд нефактивних та свідчить про наявність у висловленні інференційних обертонів. Дієслово доконаного виду в підрядній частині підсилює ці обертони, що підтверджує порівняння прикладів типу IV/4 та IV/5 (38-39) з виокремленими типами I/6 та I/7 (26-27), в яких дієслова недоконаного часу в підрядній частині змінюють евіденційне навантаження фрази в користь засвідченості.

Підсумовуючи проведений аналіз аспектуальної дистрибуції дієслів сприйняття, можемо дійти висновку про здатність дієслів недоконаного виду у функції присудка підрядної частини у складнопідрядних з'ясувальних з дієсловами сприйняття передавати значення засвідченості навіть при наявності в них нефактивного сполучника *що* (26-27), на відміну від дієслів доконаного виду, які у відповідному контексті реалізують опосередковане евіденційне значення – інференційне або переповідне.

З іншого боку, доконаний вид дієслова сприйняття *побачити* у головній частині переводить його у розряд нефактивних попри сполучник *як*, оскільки такі речення відмічені інференційними обертонами – послідовно вказують, з опертям на зорове сприйняття, на логічний висновок, який став причиною зміни ставлення мовця до референта (28-29, 32).

Дієслово сприйняття доконаного виду *побачити* в поєднанні зі сполучником *що* вказує не тільки на інференційну модальність, але й на те, що інформація, про яку йдеться у повідомленні виявилась несподіваною для самого мовця, тобто речення з відповідним розкладом вищо-часових форм (30-31) виражає інференційне значення разом з адміративним.

Коли йдеться про вид дієслів *чути/почути*, які у формі 1 ос. одн. приєднують підрядне з'ясувальне зі сполучником *що*, його вибір теж впливає на тип евіденційного значення, оскільки переповідність послідовно передається при дієслові недоконаного виду (40-41), тоді як дієслово доконаного виду в аналогічному контексті вказує або на безпосередню засвідченість ситуації (42), або на інференційну евіденційність (43):

(40) До речі, я чув, **що** у вас зараз якийсь рукопис у видавництві *лежить* (Ю. Андрухович)

(41) Я чув, **що** мати *померла*, і Павло, і сестри (В. Бамбула)

(42) На секунду відвернувшись від екрану, я *почув*, **що** пан Маломуж *розповідає*, що немає держави, немає уряду, країна поділена на ворогуючі клани (І. Лосєв)

(43) Я тут! – крикнув Іван і *почув* раптом, **що** його *тягне* безодня (М. Коцюбинський)

6. Евіденційне навантаження доконаного виду дієслів зі значенням простягання та тяглості

Ю. Д. Апресян на прикладі російських дієслів, що описують об'єкти з точки зору їхнього простягання та тяглості, напр. *доходить – дойти, кончається – кончиться, починається – начаться, обривається – оборваться, поворачивать – повернуть, проходить – пройти* тощо (Аргес'ян 1997: 290-291), переконливо довів, що дієслово недоконаного виду вживають, коли особа, що повідомляє про ситуацію дислокована з місця події. Доконаний же вид свідчить про те, що мовець ототожнює себе з особою, яка безпосередньо спостерігає за простяганням об'єкта та передає про нього інформацію. З точки зору евіденційності доконаний вид дієслів відповідної семантики можна вважати показником засвідченості повідомлення, напр.:

(44) Дорога *повертала* в ліс.

(45) Дорога *повернула* в ліс.

У другому прикладі (45) ситуацію відтворено в тримірній системі наративного простору, який поділяють на простір мовця, референтний та денотативний простір (Ehrlich 49) так, ніби денотативний простір (дорога) та референтний простір (простір спостерігача) співпадають, що створює ефект пережитості мовцем повідомлюваного. Іншими словами, мовець повідомляє про ситуацію так, ніби він сам знаходиться на дорозі та спостерігає, як вона повертає. Такого ефекту досягнуто за допомогою доконаного виду, а спрямований він на читача, який завдяки подібній манері розповіді сам стає свідком події. Подібне явище відоме як конфірмативність або асимільованість свідомістю мовця події, про яку повідомляє, до тієї міри, що він видає її за засвідчену (Friedman, "Evidentiality in the Balkans" 185).

Наявність конфірмативного значення в українських дієслів зі значенням простягання об'єкта ілюструють такі приклади:

(46) Віддаленим і тихим місцем була долина Латориці, яку довкола *обступали* гори, покриті дрімучими лісами. Тут, на одному мальовничому пагорбі, збудувавши дев'ять дерев'яних будинків, поселилися опришки (Web. 15 Sep. 2017)

(47) А біля нього на висоті 920 метрів над рівнем моря лежить гірська перлина Карпат – туристичний комплекс "Буковель". З усіх сторін його *обступили гори*... (Web. 15 Sep. 2017)

В наведених прикладах (46-47) подано опис українських Карпат. Фрагменти відрізняються не тільки змістом, але й евіденційними показниками, оскільки лише в другому прикладі (47) існує маркер засвідченості – дієслово доконаного виду *обступили*, яке передає безпосереднє сприйняття мовцем описуваного. Недоконаний вид відповідного дієслова *обступали* (46) свідчить про дислокованість мовця-спостерігача із простору описуваної ситуації, що підтверджено й на рівні змісту, оскільки йдеться про опис з історичної перспективи, тобто референтний час не співпадає з часом події. Імпліковане значення засвідченості ситуації в прикладі з

дієсловом доконаного виду (46) використано з рекламною метою. Ідеться про фоторепортаж з метою реклами туристичного комплексу, тому інформацію подано так, ніби автор черпає її з власного досвіду. Такий опис, безперечно, засновано на конфірмативній евіденційності, яка є сталою ознакою дискурсу реклами.

Ось ще подібні приклади:

(48) Коли я підвонила голову, щоб знайти знадоб до шиття, траплялось мені глянути просто поперед себе на темну довгу стежку, що йшла між двома щільними стінами кипарисів, ішла, ішла і рапом *обривалась* чи западала... (Л. Українка)

(49) Бетонна доріжка *обривалась* раптово, мов пірнальний трамплін (С. Кінг/ пер. О. Красюк)

У прикладі з дієсловом *обриватися* (48) описано доріжку з перспективи референтного простору, окресленого місцем, де сидить за шиттям авторка, тобто денотативний простір та референтний не співпадають. Доконаний вид дієслова *обриватися* в наступному прикладі (49) переносить нас на доріжку, про яку повідомлено з перспективи денотативного простору і тим самим створено ефект засвідченості. Читач спостерігає за подією, перебуваючи разом з героєм в її денотативному просторі.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що доконаний вид дієслів зі значенням простягання та тягlosti виступає як маркер засвідченості у наративному дискурсі української мови, при евіденційній невідміченості дієслів відповідної семантики недоконаного виду.

7. Ренаративне евіденційне значення конструкції *мати* + інфінітив

Неіндикативні способи та модальні слова і конструкції в багатьох мовах світу розвивають значення, які можна представити як їх додаткове евіденційне навантаження (Aikhenvald 106-111, 147-151). Евіденційність, зокрема, пов'язано з уживанням таких дієслівних способів як конклюдив, ренаратив, дубітатив у болгарській мові (Nicolova 130-158), гіпотетичний або ренаративний кондиціонал у французькій (Kordi 259-263) тощо. У літературі вже описано, яким чином модальні дієслова, такі як: німецькі *dürfen, sollen, wollen* (Hanzen 246-250), французькі *devoir* та *pouvoir* (Kordi 278-286) або модальзовані конструкції, такі як, скажімо, сербська *mora da* (Popović, "Kontrastivna gramatika" 364-367) виражають евіденційні значення.

В українській мові евіденційне значення можна виразити конструкцією з дієсловом *мати*, що набуває модального значення, поєднуючись з інфінітивом повнозначного дієслова. У залежності від контексту, така конструкція може реалізувати різні значення в рамках деонтичної модальності. Переважно ця конструкція, подібно до польської *mieć* + інфінітив, виражає модальну оцінку обов'язковості, необхідності майбутньої дії, яку описує інфінітив, що в деонтичному відношенні прирівнює *мати* до дієслова *мусити* та модальних предикативів *треба, необхідно, слід*:

(50) Я їх маю *вчити*? – відповідає. – І в них є свій розум, ге свій (О. Кобилянська)

(51) В Посольстві якої країни я маю *подавати* заяву на отримання візи? (Web. 15 Sep. 2017)

Конструкція *мати* + інфінітив в наративному дискурсі може мати й евіденційне навантаження, зокрема вказувати на переповідність (52-58). У такому випадку інформація про ситуацію подається так, ніби дію не реалізовано, а лиш передбачено відповідальними особами, відмінними від мовця, а також заплановано або наказано виконати. Така евіденційна навантаженість модальної конструкції *мати* + інфінітив в українській мові діє за тим самим зразком, як і квазіпасивна конструкція з перформативним дієсловом (*считається, називається, зветься, расценивается, кажется, представляется*), на евіденційні обертони якої свого часу звернула увагу Н. А. Козинцева (Kozintseva 2007: 96). Ідеться про те, що формальна неконтрольованість дії проектується на план походження інформації, яка таким чином „відчужується“, пор.:

(52) Тоді тато *мав казати* доповідь на високій нараді, у присутності Президента і міністрів (В. Єшкілев)

(53) На другому ярусі *мали сидіти* фігури Мойсея та Життя Споглядального (Web. 15 Sep. 2017)

(54) План був такий: чоловіки *мали боронитися*, скільки зможуть, діти та жінки *мали сидіти* в бараках (Web. 15 Sep. 2017)

(55) Для нагляду за ним було прикріплено ефрейтора, котрий *мав ходити* за поетом як тінь (Web. 15 Sep. 2017)

(56) Не пам'ятаю в чому *мали ходити* дівчатка, а хлопці *мали носити* костюми з білою сорочкою. Хоть би хтось щось послухався (Web. 15 Sep. 2017)

(57) У такому статусі ліси *мали перебувати* до 2013 року (Web. 15 Sep. 2017)

(58) В автобусі ми мали право займати тільки задні місця, наперед турки нас не пускали. При цьому ми *мали сидіти* в автобусі мовчки (Web. 15 Sep. 2017)

У всіх наведених прикладах на місці дієслова *мати* можна вжити пасивну дієприкметникову форму, утворену від відповідного перформативного дієслова (*доручено, наказано* тощо), що передає переповідну евіденційність як лексичний засіб, пор.:

(59) Тоді татові *було доручено доповідати* на високій нараді, у присутності Президента і міністрів.

(60) План був такий: чоловікам *було наказано боронитися*, скільки зможуть, а дітям та жінкам – *сидіти* в бараках.

(61) Для нагляду за ним було прикріплено ефрейтора, котрому *наказано ходити* за поетом як тінь.

РОЗДІЛ І. МАТЕРІАЛИ ДО XVI МІЖНАРОДНОГО З'ЇЗДУ СЛАВІСТІВ
ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ В СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ У ДІАХРОНІЇ ТА СИНХРОНІЇ

Конструкція *мати* + *інфінітив*, окрім широкої палітри деонтичних значень (вона виражає не тільки значення обов'язковості, потреби, але й можливості, пор.: Що я в такому разі *маю* (=можу) *сказати?*), у наративному дискурсі відзначається й евіденційним переповідним значенням, вказуючи на авторитетне джерело наказу або інструкції. Таке джерело інформації виводимо на основі пресупозиції, оскільки відсилання до нього не знімається запереченням, пор.:

(62) Хлопці *мали носити* костюми = Хлопцям *наказали носити* костюми.

(63) Хлопці *не мали носити* костюми = Хлопцям *наказали не носити* костюми.

Висновки. Підсумовуючи огляд граматикизованих евіденційних показників в українській мові, можемо зробити висновок про те, що вони менш розвинені в порівнянні з балканськими слов'янськими мовами, де існують особливі дієслівні форми на позначення походження інформації. Однак їх роль у вираженні інформації про джерело повідомлення не можна недооцінювати, зводячи евіденційність в українській мові виключно до лексичних показників.

Зокрема, до граматикизованих евіденційних засобів в українській мові зачисляємо складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними при дієсловах сприйняття в формі 1 ос. одн., які, поєднуючись з відповідним сполучником, вказують на безпосередню евіденційність, тобто засвідченість події мовцем (у поєднанні зі сполучником *як*), на переповідну евіденційність, тобто переказ повідомлення з чужих слів (дієслово *чутти* в поєднанні зі сполучником *що*), чи на інференційну, коли повідомлення є наслідком здогаду чи логічного висновку (*бачити* + *що*). Важливу роль при цьому відіграє вид дієслова. Недоконаний вид у підрядній з'ясувальній частині при дієслові-присудку *бачити*, навіть зі сполучником *що*, вказує на засвідченість мовцем ситуації. Доконаний вид дієслова сприйняття *побачити* у головній частині переводить його у розряд нефактивних попри сполучник *як*, оскільки такі речення відмічені інференційними обертонами – послідовно вказують, з опертям на зорове сприйняття, на логічний висновок, який став причиною зміни ставлення мовця до референта.

Дієслово доконаного виду *побачити* в поєднанні зі сполучником *що* вказує не тільки на інференційну модальність, але й на те, що інформація, про яку йдеться у повідомленні, виявилась несподіваною для самого мовця, тобто речення з відповідним розкладом видо-часових форм виражає інференційне значення разом з адміративним.

З іншого боку, доконаний вид дієслова *почути* в сучасній мові унеможливує передачу переповідного значення. Попри наявність у реченні нефактивного сполучника *що* дієслово *почути* вказує на засвідченість або інференційність, а переповідність може виразити лише дієслово недоконаного виду *чутти*, у поєднанні з нефактивним сполучником *що*.

Доконаний вид дієслів зі значенням простягання об'єкта у просторі та тяглості події у часі відіграє роль евіденційного показника в наративному дискурсі української мови, вказуючи на пережитість мовцем ситуації або ж на його бажання представити ситуацію саме такою, ніби він її пережив. Таке явище відоме в багатьох мовах світу під назвою конфірмативності або цілковитої асимільованості повідомлення свідомістю мовця, тобто йдеться про особливий вид евіденційності.

У наративному дискурсі евіденційні обертони наявні і в українській конструкції *мати* + *інфінітив*, що послідовно вказує на переповідність, оскільки представляє подію як наслідок попереднього наказу або інструкції авторитетних осіб. Такі конструкції можна прирівняти до квазіпасивних форм, утворених від перформативних дієслів, які в багатьох мовах світу вважаються показниками ренаративності.

Аналіз показує, що евіденційні обертони приховані в граматичних значеннях, а їхньому виявленню допомагає тестування на показники, що поширені в багатьох мовах. Окремою темою для роздумів у такому напрямку є евіденційне навантаження пасивних конструкцій або певних акціональних класів дієслів, скажімо інхотивів на кшталт *забіліти*, *засіріти*, *зачорніти*, що вимагає подальшого дослідження.

References

- Aikhenvald, Alexandra Y. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, 2004. Print.
- Aksu-Koç, Ayhan, and Dan I. Slobin. "A Psychological Account of the Development and Use of Evidentials in Turkish." *Evidentiality: the Linguistic Coding of Epistemology*. Ed. by Wallace L. Chafe, and Johanna Nichols. Norwood, New Jersey: Ablex, 1986. 159–167. Print.
- Anderson, Lloyd. "Evidentials, Paths of Change and Mental Maps: Typological Regular Asymmetries." Ed. by Wallace L. Chafe, and Johanna Nichols. Norwood, New Jersey: Ablex, 1986. 273–312. Print.
- Andreychin, Lyubomir. *Osnovna Bŭlgarska Gramatika (The Curriculum of the Bulgarian Grammar)*. Sofiya, 1944. Print.
- Apresyan, Yuriy D. "Deixis v Leksike i Grammatike i Naivnaya Model' Mira (Deixis in Lexicon and Grammar, and a Naive Model of the World)." *Semiotika i Informatika (Semiotics and Information)*. Opera selecta 35. Moskva: Yazyki russkoy kul'tury, Russkiye slovari, 1997. 272–298. Print.
- Barentsen, Adrian. "Shifting Points of Orientation in Modern Russian. Tense Selection in 'Reported Perception'." *Reported Speech: Forms and Functions of the Verb*. Ed. by Janssen, and van der Wurff. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1996. Print.

Bondarko, Alexandr. *Grammaticheskaya kategoriya i kontekst (The Grammatical Category and the Context)*. Leningrad, 1971. Print.

Bybee, Joan, Revere Perkins, and William Pagliuca. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press, 1994. Print.

Diewald, Gabriele, and Elena Smirnova (Eds.). *Linguistic Realization of Evidentiality in European Languages*. Berlin; New York: de Gruyter, Mouton, 2010. Print.

Dixon, Robert M. W. "Complement Clauses and Complementation Strategies." *Grammar and Meaning. Essays in Honour of Sir John Lyons*. Ed. by Frank R. Palmer. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 175–200. Print.

Ehrich, Veronika. "Da and the System of Spacial Deixis in German." *Here and There, Cross-Linguistic Studies on Deixis and Demonstration*. Ed. By Jürgen Weissenborn, and Wolfgang Klein. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1982. 43–63. Print

Friedman, Victor. "Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian and Albanian." *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology. Evidentiality: the Linguistic Coding of Epistemology*. Ed. by Wallace L. Chafe, and Johanna Nichols. Norwood, New Jersey: Ablex, 1986. 168–187. Print.

Friedman, Victor. "Evidentiality in the Balkans with Special Attention to Macedonian and Albanian." *Studies in Evidentiality*. Ed. by Alexandra Aikhenvald, and Robert M. W. Dixon. Philadelphia: John Benjamins, 2003. 189–218. Print.

Grickat, Irena. O Perfektu bez Pomócnog Glagola u Srpskohrvatskom Jeziku i Srodnim Sintaksičkim Pojavama (*About Truncated Perfect in Serbo-Croatian Language and Similar Syntactic Phenomena*). Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Posebna izdanja, knj. CCXXIII. 1954.

de Haan, Ferdinand. "Evidentiality and Epistemic Modality: Setting Boundaries." *Southwest Journal of Linguistics*, 18 (1999): 83–101. Print.

Hanzen, B. "Evidentsial'nost' v Nemetskom Yazyke. (Evidentiality in German)." Evidencial'nost' v Yazykakh Evropy i Azii. (Sbornik Statey Pamyati Natalii Andreyevny Kozintsevoy) (*Evidentiality in the Languages of Europe and Asia. (Collection of Articles in Memory of Natalia Andreevna Kozintseva)*). Ed. by Victor S. Khrakovski. Sankt-Peterburg: Nauka, 2007. 241–252.

Kordí, E. E. "Kategoriya Evidentsial'nosti vo Francuskom yazyke (Category of Evidentiality in French)." Evidencial'nost' v Yazykakh Evropy i Azii. (Sbornik Statey Pamyati Natalii Andreyevny Kozintsevoy) (*Evidentiality in the Languages of Europe and Asia. (Collection of Articles in Memory of Natalia Andreevna Kozintseva)*). Ed. by Victor S. Khrakovski. Sankt-Peterburg: Nauka, 2007. 253–291.

Korytkowska, Małgorzata. "Imperceptywność i Jej Przejawy w Zdaniach Złożonych w Języku Polskim i Bułgarskim. (Imperceptivity and its Manifestations in Sentences in Polish and Bulgarian)." *Semantyka a Konfrontacja Językowa*, 2. (*Semantics and Linguistic Confrontation*, 2). Ed. by Zbigniew Greń, and Violetta Koseska-Toszewa. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1999. 165–173. Print.

Korytkowska, Małgorzata, and Violetta Koseska-Toszewa. "Z Problematyki Modalności Imperceptywnej (From Issues of Imperceptive Modality)." *Studia Gramatyczne Bułgarsko-Polskie V-VI: Konfrontacja Językowa. Słowotwórstwo. Wybrane kategorie semantyczne. (Bulgarian-Polish Grammar Studies V-VI: Language Confrontation. Word Formation. Selected Semantic Categories)*. Ed. by Violetta Koseska-Toszewa, and Małgorzata Korytkowska. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1993. 177–191. Print.

Korytkowska, Małgorzata, and Roman Roszko. Gramatyka Konfrontatywna Rosyjsko-Polska, t.2, cz.6: Modalność Imperceptywna (*Russian-Polish Confrontative Grammar, t.2, part 6: Imperceptive Modality*). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1993. Print.

Koseska-Toszewa, Violetta, and Jolanta Mindak. „O Dwóch Kategoriach Modalnych w Języku Bułgarskim, Polskim i Serbo-Chorwackim." (*About Two Modal Categories in Bulgarian, Polish and Serbo-Croatian*). *Studia konfrontatywne polsko-południowo-słowiańskie (Polish-South-Slavic Confrontative Studies)*. Wrocław, 1984. 75–102. Print.

Koseska-Toszewa, Violetta, and Natalia Kotsyba. "About Imperceptivity in Bulgarian, Polish and Ukrainian." *Prykladna linhivistyka ta linhivistychni tekhnolohiji MEGALING-2006. (Applied Linguistics and Linguistic Technologies MEGALING-2006)*. Kyiv, 2007. 162–175. Print.

Koseska-Toszewa, Violetta, and Natalia Kotsyba. „What is Imperceptive Modality?" *Cognitive Studies*, 8 (2008). 139–157. Print.

Kozintseva, Nataliya. "Kosvennyi istochnik informacii v vyskazyvanii (na materiale russkogo yazyka). (Indirect Source of Information in the Statement (on the Material of the Russian Language)." *Evidencial'nost' v Yazykakh Evropy i Azii. (Sbornik Statey Pamyati Natalii Andreyevny Kozintsevoy) (Evidentiality in the Languages of Europe and Asia. (Collection of Articles in Memory of Natalia Andreevna Kozintseva)*). Ed. by Victor S. Khrakovski. Sankt-Peterburg: Nauka, 2007. 85–107. Print.

Kutsarov, Ivan. Preiskazvaneto v Bułgarskiya Ezik. (*The Inferential Mood in the Bulgarian Language*). Sofija: Narodna prosveta, 1984. Print.

Kutsarov, Ivan. Teoretichna Gramatika na Bułgarskiya Ezik. Morfologija (*Theoretical Grammar of the Bulgarian Language. Morphology*). Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski", 2007. Print.

Makartsev, Maksim. *Evidencial'nost' v Prostranstve Balkanskogo Teksta. (Evidentiality in the Space of Balkan Text)*. Moskva; Sankt-Peterburg: Institut slavyanovedeniya RAN; Nestor-Istoriya, 2014. Print.

Maslov, Yuriy. *Ocherk Bolgarskoy Grammatiki (A Sketch of the Bulgarian Grammar)*. Moskva: Izd-vo literatury na in. yazykakh, 1956.

Mushin, Ilana. *Evidentiality and Epistemological Stance*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2001. Print.

Nitsolova Ruselina. "Modalizovannaya Evidencial'naya Sistema Bolgarskogo Yazyka (Modalized Evidential System of the Bulgarian Language)." *Evidencial'nost' v Yazykakh Evropy i Azii. (Sbornik Statey Pamyati Natalii Andreyevny Kozintseyov)* (*Evidentiality in the Languages of Europe and Asia. (Collection of Articles in Memory of Natalia Andreevna Kozintseva)*). Ed. by Victor S. Khrakovski. Sankt-Peterburg: Nauka, 2007. 107–196. Print.

Palmer, Frank. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. Print.

Petroska, Elena. *Evidencialnost i Evidencialnite Strategii vo Makedonskiot yazik (Evidentiality and Evidential Strategies in the Macedonian)*. Web. 10 Oct. 2017.

Piper, Predrag, and Ivan Klajn. *Normativna Gramatika Srpskog Jezika (Normative Grammar of Serbian Language)*. Novi Sad: Matica srpska, 2013. Print.

Popović, Ljudmila. „Imperceptivnost u Epistolarnom Diskursu Ukrajinskog i Srpskog Jezika (Imperceptivity in the Epistolary Discourse of Ukrainian and Serbian).“ *Konfrontativna jezička istraživanja (Confrontative Linguistic Studies)*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1996. 213–218. Print.

Popović, Ljudmila. "Valentni Taksis i Evidencialnost u Slovenskim Jezicima (Valence Taxis and Evidentiality in Slavic Languages)." *Savremeni Tokovi u Lingvističkim Istraživanjima. (Current Trends in Linguistic Studies)*. Ed. by Vesna Polovina, and Julijana Vučo. Edicija: Filološka istraživanja danas 3. Beograd: Filološki fakultet. 2013. 109-126. Print.

Popović, Ljudmila. *Kontrastivna Gramatika Srpskog i Ukrajinskog Jezika. Taksis i Evidencialnost (Contrastive Grammar of Serbian and Ukrainian Language. Taxis and Evidentiality)*. Beograd: SANU, 2014. Print.

Popović, Ljudmila. „Evidentsyal'nyye Funktsii Glagol'nykh Form Proshedshego Vremeni (Aorista, Usechenogo Perfekta, Perfekta) v Serbskom Yazyke. (Evidential Meanings of Past Tenses (Aorist, Truncated Perfect, Perfect) in Serbian).“ *Studies on Evidentiality Marking in West and South Slavic*. Ed. by Björn Wiemer. München; Berlin; Leipzig; Washington: Verlag Otto Zagner, 2015. 63–88. Print.

Rozsko, Roman. *Wykładniki Modalności Imperceptywnej w Języku Polskim i Litewskim (Markers of Imperceptive Modality in Polish and Lithuanian Language)*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1993. Print.

Ružić, Vladislava. *Dopunske Rečenice u Savremenom Srpskom Jeziku (I/II) (Complement Clauses in Contemporary Serbian Language (I/II))*. Posebni otisak. Novi Sad: Matica srpska, 2006.

Stevanović, Mihailo. *Savremeni Srpskohrvatski Jezik. Gramatički Sistemi i Književnojezička Norma II. Sintaksa (Contemporary Serbo-Croatian Language. Grammatical Systems and Literary Language Standards II. Syntax)*. Beograd: Narodna knjiga, 1974. Print.

Tanasić, Sreto. „Sintaksa Glagola (The Syntax of Verb).“ *Sintaksa Savremenoga Srpskog Jezika: Prosta Rečenica (The Syntax of Contemporary Serbian Language: Simple Sentence)*. Ed. by Milka Ivić. Beograd; Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, 2005. 345–469. Print.

Topolinska, Zuzanna. "Factivity as a Grammatical Category in Balkan Slavic and Balkan Romance." *Slavia Meridionalis* 1 (1994): 105–121. Print.

Topolinska, Zuzanna. "Makedonski Yazik (Macedonian Language)." *Južnoslovenski jezici: gramatičke strukture i funkcije (South Slavic Languages: Grammatical Structures and Functions)*. Ed. by Predrag Piper. Beograd: Beogradska knjiga, 2009. 141–253. Print.

Trifonov, Yurdan. "Sintaksichni belezhki za Sjedinenijeto na Minalo Deystvitelno Prichastie s Glagola "Съм" v Novobŭlgarskiy Ezik (Syntactic Notes on the Compatibility of a Past Active Participle with the Verb "Съм" in the Contemporary Bulgarian Language)." *Periodichesko Spisanie na Bŭlgarskoto Knizhovno Druzhество v Sofiya LXVI (Godishnina XVII) (Periodical Magazine of the Bulgarian Literary Society in Sofia LXVI (Year XVII))*, (1905): 155–192. Print.

Wiemer, Björn. "Grammatical Evidentiality in Lithuanian (a Typological Assessment)." *Baltistica*, 41/ 1 (2006): 33–49. Print.

Wiemer, Björn. "Particles, Parentheticals, Conjunctions and Prepositions as Evidentiality Markers in Contemporary Polish (A First Exploratory Study)." *Studies in Polish Linguistics*, 3 (2006): 25–67. Print.

List of Sources

Paralel'nyy Ukrayins'ko-Rosiys'kyy Korpus (Natsionalnyy Korpus Rosiys'koyi movy) (*Ukrainian-Russian Parallel Corpus (Russian National Corpus)*). Web. 1 Nov. 2017.

List of Abbreviations

IPFV – недоконаний вид

FUT – майбутній час

PRET – минулий час

PFV – *доконаний вид*
 PRS – *теперішній час*

Надійшла до редакції 16 вересня 2017 року.

THE GRAMMATICALIZATION OF EVIDENTIAL MARKERS IN UKRAINIAN

Ljudmila Popović

Department of Slavic Studies, Philological Faculty, University of Belgrade, Serbia

Abstract

Background: The research of evidentiality is an actual problem of modern linguistics. Every language has some way of referring to the source of information, but not every language has grammatical evidentiality. In Ukrainian language expressions such as *mov* (they say), *movlyav* (they say), *niby* (allegedly), *kazhut'* (it is said), *podeykuyut'* (it is rumoured) etc. are not obligatory and do not constitute a grammatical system, in contrast to Bulgarian and Macedonian where similar meanings are indicated by morphological markers, or some other languages with "true evidentials" which form a grammatical system. However, there are some grammatical meanings in the Ukrainian language which can show certain evidential extensions.

Purpose: The purpose of the analysis is to show evidential extensions of some grammatical categories and meanings in the Ukrainian language and to describe them.

Results: Complement clauses of verbs of perception in combination with markers of a verb aspect, an aspect of some spatiotemporal verbs, as well as the modalized construction *mati* (to have) + infinitive are described in the paper as grammatical meanings and constructions which developed evidential overtones in the Ukrainian language.

Subordinating morphemes *shcho* (that) and *yak* (how), which introduce complement clauses in a sentence with a verb of perception, can distinguish meanings related to information source. The conjunction *yak* (how) prototypically implies direct perception (*bachu, yak...* (I see how); *chuju, yak...* (I hear how...) etc.), while the conjunction *shcho* (that), a general complementizer, implies that the information is an inference (*bachu, shcho...*(I see that)) or marks information obtained through hearsay (*chuju, shcho...*).

The aspect of a verb of perception or a verb of the subordinating clause thereby plays an important role. Imperfective verbs in a complement clause of a sentence with the predicate *bachyty* (to see), even with the non-factive conjunction *shcho* (that), implies that a speaker is an observer of the situation, while a perfective aspect moves the verb of perception into a class of non-factive verbs, which implies all possible epistemic values except a truthfulness or an untruthfulness, regardless of the factive conjunction *yak* (how). Such sentences, with the perfective verb *pobachyty*, always imply the logical conclusion or other inference based on the visual perception, which is a clue of understanding of the reason of speakers' changed attitude on the referent.

The perfective verb *pobachyty* combined with the non-factive conjunction *shcho* not only shows an inference, but also expresses unexpected information with overtones of surprise and admiration, therefore manifests mirative meaning.

On the other hand, the perfective *pochuty* in contemporary Ukrainian express a reported speech rarely. This verb shows that the speaker observed the situation by himself or it expresses an inference, regardless to the presence of non-factive conjunction *shcho*, while the imperfective *chuty* with the same conjunction usually expresses a hearsay.

Some spatiotemporal perfective verbs, such as *povernuty* (to turn), *obstupyty* (to surround), *obirvatysya* (to break off) etc., which describe the position of the object in the space from the perspective of the observer, can express evidential meanings in a narrative discourse of the Ukrainian language, versus imperfective verbs that do not imply such a meaning. Perfective spatiotemporal verbs specify the speaker's direct experience of the event or indicate his attitude toward the narrated event as it has really happened. Such evidential meaning is known as a confirmative and it's widely used in a marketing discourse as a common strategy.

The modalized construction *maty* (to have) + infinitive in the Ukrainian expresses evidential overtones in a narrative discourse as well. This construction marks a reported speech as it reflects the event as a consequence of the previous order or the instructions of authoritative persons. Such constructions can be equated with quasi-passive verbs formed from performative verbs, which in many languages of the world are considered as markers of someone else's speech.

Discussion: Methodologically, evidentiality is treated as both – a grammatical and a functional category. The question is: are the grammatical categories and constructions which can develop evidential-like overtones equally important as true evidentials and where is the dividing line between them?

Keywords: evidentiality, grammaticalization, complement clauses, verbs of perception, spatiotemporal verbs, aspect markers, construction *maty* + infinitive.

Vitae

Ljudmila Popović is a Doctor of Philology, Professor of the Department of Slavic Studies of the Philological Faculty of Belgrade University (Serbia). Her areas of research interests include confrontative grammar of Slavic languages, cognitive linguistics and discourse analyses.

Correspondence: ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs